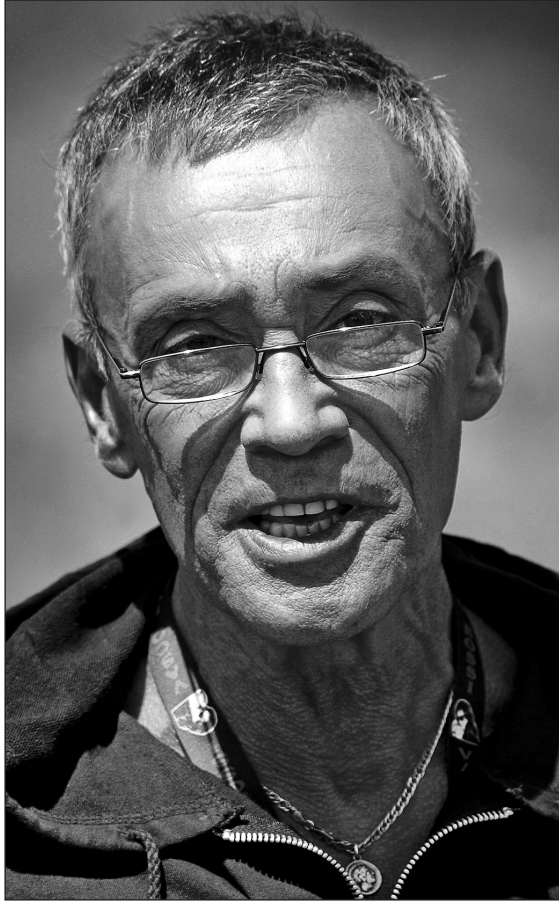


**Stat rosa pristina nomine
nomina nuda tenemus**



Андрій Олегович Добролюбський
(1949–2023)

Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кафедра історії України

АО:
Nomina nuda tenemus

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Одеса
2024

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

М49

Видання рекомендовано Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Протокол №17 від 27 червня 2024 р.

Редколегія:

Головний редактор О. Б. Головка

Ю. А. Добролюбська

О. П. Сєкерська

А. В. Красножон

М 49

АО: Nomina nuda tenemus. Меморіальні читання А. О. Добролюбського. Добірка наукових статей / Колектив авторів за ред. О. Б. Головка; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2024. – Одеса: Бондаренко М. О., 2024. – 208 с. : іл.

ISBN 978-617-8327-84-2

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

Макет та дизайн обкладинки:

Д. А. Топал

ISBN 978-617-8327-84-2

© Автори текстів, 2024

© ПНПУ, 2024

Зміст

Андрій Красножон
NOMINA NUDA TENEMUS
(Ми володіємо простими іменами):
пам'яті Андрія Добролюбського
9

Фотоальбом
15

Історія та теорія археології

Євген Борінштейн
МЕНТАЛІТЕТ ОДЕСИТА: ТВОРЧА СКЛАДОВА
АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
27

Юлія Добролюбська
АРХІВНИЙ ФОНД РОДИНИ ДОБРОЛЮБСЬКИХ
32

Андрій Красножон
ПЕРСПЕКТИВИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НА ПРИМОРСЬКОМУ БУЛЬВАРІ В ОДЕСІ
36

Валерій Левченко
ПІДГОТОВКА ТА АТЕСТАЦІЯ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
З АРХЕОЛОГІЇ В ОДЕСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИКО-
АРХЕОЛОГІЧНОМУ МУЗЕЇ
(друга половина 1920-х – початок 1930-х рр.)
43

Ірина Немченко
ПОВСТАННЯ ЧИ РЕВОЛЮЦІЯ:
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АРСЕНАЛ ОЛДЖЕРНОНА СІДНЯ
51

Світлана Паламарчук
КУЛЬТУРНИЙ ВСЕСВІТ АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
55

Павло Тоцький
КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ І ГАЛЛІКАНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ
63

**Археологія та історія доби каменю –
раннього залізного віку**

Наталія Бурдо
ДОМЕСТИКАЦІЯ КОНЯ. ДЕ, КОЛИ, ХТО І НАВИЩО?
72

Оксана Вар'ян
В ПОШУКАХ ІДЕАЛУ: ВЗІРЦЕВИЙ ГРОМАДЯНИН У КОЛЕКТИВНИХ
УЯВЛЕННЯХ АФІНЯН КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ
78

Михайло Відейко
¹⁴C ДАТИ ТА АБСОЛЮТНА ХРОНОЛОГІЯ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ:
ЩО І ЯК НАСПРАВДІ МИ ДАТУЄМО?
85

Світлана Іванова
НАРОДЖЕННЯ КУРГАНУ: ПРО ПОЧАТОК НОВОЇ ПОХОВАЛЬНОЇ
ТРАДИЦІЇ АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКИХ СТЕПІВ
91

Олег Савельєв
ДО ПРОБЛЕМИ ФІНАЛЬНОГО ЕТАПУ ІСТОРІЇ ТІРИ
100

Валерій Топчий
КСЕНОФОНТ АФІНСЬКИЙ: СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
Й ПОЧАТОК ВІЙСЬКОВОЇ КАР'ЄРИ
109

Генадій Тощев, Світлана Андрух
ДОСЛІДЖЕННЯ МАМАЙ-ГОРИ

113

Юрій Чернієнко
ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПРЕІСТОРИЧНИХ ЖИТЕЛ
ЗЕМЛЯНКОВОГО ТИПУ

119

Анастасія Ягупова, Олена Секерська, Сергій Маєвський
ВИПАДКОВА ЗНАХІДКА ТЕРАКОТ
НА НІКОНІЙСЬКОМУ ГОРОДИЩІ

128

**Археологія та історія Середньовіччя
та Нового часу**

Serghei Agulnikov
THE NOGAI BURIAL MOUNDS IN SOUTHWEST BUDZAK

134

Ігор Бруяко
ГОРОДИЩЕ КАРТАЛ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО
НОВОГО ЧАСУ (ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

141

Олександр Головка
КОНФЕДЕРАЦІЯ «ЧОРНИХ КЛОБУКІВ» НА ПІВДЕННОМУ КОРДОНІ
РУСІ (КІНЕЦЬ XI – ПЕРША ТРЕТИНА XIII СТ.).

147

Наталія Діанова
ЄВРЕЙСЬКИЙ ФАКТОР В ІСТОРІЇ ОДЕСИ XIX СТ.

153

Віктор Савченко
ДО ПИТАННЯ КЕЛЬТСЬКОЇ «ПРИСУТНОСТІ» В УКРАЇНІ

158

Секерська Олена
КОНІ ІЗ ПОЛОВЕЦЬКИХ ПОХОВАНЬ БІЛЯ С. ВИНОГРАДНЕ
ТОКМАЦЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

164

Олександр Смирнов, Леонід Смирнов, Денис Бондаренко
ЩЕ РАЗ ПРО КОЛЕКТИВНЕ СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ПОХОВАННЯ
НА О. БЕРЕЗАНЬ

169

Вадим Чепіженко
ТРАГІЧНА ІСТОРІЯ ЕЛІС НОРФОЛКСЬКОЇ,
АБО ЯК БЕЗКАРНО ВБИТИ ОНУКУ КОРОЛЯ?

174

Додаток

Хронологічний покажчик друкованих праць
доктора історичних наук,
професора Андрія Олеговича Добролюбського
Укладач – Ю. А. Добролюбська

183

¹⁴C ДАТИ ТА АБСОЛЮТНА ХРОНОЛОГІЯ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ: ЩО І ЯК НАСПРАВДІ МИ ДАТУЄМО?

Михайло Відейко

доктор історичних наук,
професор кафедри історії України,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка, м. Київ

Анотація. В останнє десятиліття дат для Кукутень-Трипілля отримано на порядок більше, ніж за попередні 50 років. Однак картина, отримана з використанням новітніх AMS дат помітно відрізняється від створеної раніше. Як наслідок, почалися розмови про «кризу традиційної періодизації» Кукутень-Трипілля. Але перш, ніж говорити про кризу, можливо варто зрозуміти, що саме і як ми датуємо.

Ключові слова: Кукутень-Трипілля, датування, періодизація, криза традиційної періодизації.

Abstract. In the last decade, much more dates have been obtained for Cucuteni-Trypillia than in the previous 50 years. However, the picture obtained using the latest AMS dates is markedly different from the one created earlier. As a result, conversations began about the “crisis of traditional periodization” of Cucuteni-Trypillia. But before talking about the crisis, perhaps it is worth understanding what exactly and how we date.

Key words: Cucuteni-Trypillia, dating, periodization, crisis of traditional periodization.

Тривалий час Кукутень-Трипільський культурний комплекс датували традиційними методами. Близько 60 років тому почалася ера ізотопного датування. Нині кількість дат з сайтів цього культурного комплексу вимірюється сотнями. Здавалося, ця кількість неминуче має перерости у якість. Можливості датування та їх доступність мали відкрити нову епоху у роботі з археологічними сайтами Кукутень-Трипілля.

Замість цього археологи отримали реальну проблему. Варіативність отриманих дат у межах одного поселення або навіть одного об'єкта нині здатна похитнути віру у стратиграфію та типологію. А це саме ті методи, на яких понад сто років вибудовувалася відносна хронологія складного культурного комплексу. За останнє десятиліття дат для Кукутень-Трипілля отримано на порядок більше, ніж за попередні 50 років. Однак картина, отримана з використанням новітніх AMS дат помітно відрізняється від

створеної раніше. Як наслідок, почалися розмови про «кризу традиційної періодизації» Кукутень-Трипілля [1].

Щоб зрозуміти нинішній стан речей варто пригадати історію запровадження ^{14}C хронології для Кукутень Трипілля. А потім детальніше подивитися, що саме і як саме датують цим методом.

Перший етап мав місце приблизно між 1964–1993. Це був час отримання перших визначень [12]. Кількість дат зростала повільно. Довірчі інтервали у 70-100 років нині виглядають просто жахливо. Дати не калібрували [27]. Але водночас кожна нова дата проходила суворе випробування у археологів. Вони звертали увагу на контекст знахідки, супутній матеріал. Розробки цього періоду враховувала досягнення попередніх досліджень, так само як і абсолютні дати ^{14}C [18]. Так постала та періодизація, про «кризу» якої говоритимуть через сорок років. Нагадаємо, що підставою для цих розмов стали AMS дати без ґрунтового врахування археологічного контексту.

Другий етап розпочався на початку 90-х років. Він пов'язаний з діяльністю Київської лабораторії та фінансуваням датування у міжнародних проєктах. Великі серії дат було зроблено для трипільських пам'яток різних періодів [4, 16, 17, 19, 20, 24]. Це змінило абсолютну хронологію Кукутень-Трипілля [21, 22]. Встановлені тоді межі приблизно між 5000-3000 ВС поки що залишаються незмінними. Датування не було настільки масовим, якщо порівнювати з останнім десятиліттям. Однак вже тоді стало більше випадків, коли ^{14}C дати не відповідали археологічним реаліям. Але тоді замість того, щоб навести лад у відборі зразків, у цих аномаліях звинуватили Київську лабораторію. В археологічній літературі «київські дати» стали ледь не синонімом низької якості. При цьому їх протиставляли датам інших європейських лабораторій [25].

Третій етап у ^{14}C датуванні Кукутень-Трипілля почався після 2010 року, коли стартувала низка масштабних міжнародних дослідницьких проєктів на території Румунії, Молдови та України. У них були задіяні археологи з Великої Британії, Німеччини, Польщі, Румунії, Молдови та України [2, 7, 14]. Кожен проєкт передбачав обов'язкове $\text{C}14$ датування. Разом новими проєктами в археологію Кукутень-Трипілля прийшло багато нових дослідників. Їм довелося знайомитися з періодизацією Кукутень-Трипілля та масовими знахідками кераміки вже у процесі досліджень.

У випадку з мега-сайтами Небелівка та Майанецьке йшлося про багато десятків датувань (в перспективі – більше ста) [10, 8]. Для окремих проєктів число дат для окремих сайтів було в межах десятка [13, 5, 14]. Усі дати замовляли у європейських лабораторіях.

У якості зразків в цей період використовували переважно кістки тварин. В окремих випадках датували зерно, вугілля, кераміку та обпалену обмазку будівель. Вже на цьому етапі археологи потрапили у залежність від якості зразків. Сталося це через рішення реконструювати внутрішню хронологію мега-поселень.

Для реалізації цього рішення слід було відібрати зразки з багатьох десятків споруд, розташованих у різних частинах величезних поселень (Небелівка – 238 га, Майданецьке – близько 200). Фізично розкопати багато десятків будівель або ям за кілька польових сезонів було фізично неможливо. І тоді було прийняте рішення відбирати зразки із застосуванням тестових траншей розмірами від 1×1 до 1×6 м [3]. Кількість кісток з таких траншей була мінімальною. Тому довелося передавати на датування те, що вдалося знайти.

Завдання було виконане і археологам вдалося отримати значну кількість дат. І тут несподівано виявилось, що дати з одного поселення типу Небелівки охоплюють від 400 до 600 і більше років. Співставити отримані результати з археологічними реаліями виявилось складно. Кількість знахідок кераміки з шурфів була незначною, як і кількість форм посуду, які можливо було встановити.

Нещодавно було запропоновано версію, згідно якої це поселення існувало між 4040–3500 BC Вона базована на математичній обробці близько ста вже опублікованих дат [9]. Це означає що історія цього поселення налічує 540 років.

З точки зору археологічної періодизації це охоплює етапи B2, C1 та початок C2. На перший погляд у цьому нема нічого неможливого. Але це означає, що у датованих відповідним часом об'єктах археологи мали знайти певні зразки кераміки. З етапом B2 проблем нема жодних. Усі знахідки посуду віднесені саме до цього періоду. Але кераміка етапів C1 та початку C2 у об'єктах, з яких відбирали зразки, не представлена взагалі.

Для етапу C1 з цього регіону отримано великі колекції кераміки. У Майданецькому повністю досліджено близько 40 об'єктів, у Тальянках понад 60 Ці два поселення знаходяться на віддалі до 30 км від Небелівки. У разі їх співіснування (а саме це передбачає 540-літня історія Небелівки, побудована на ¹⁴C датах) мав відбутися обмін зразками кераміки.

Та обставина, що дослідники, публікуючи екзотичні версії «довгої історії» мега-сайту не шукали пояснень у археологічному має просте пояснення. Це наявність досвіду у роботі з місцевими керамічними матеріалами. Те саме стосується і теми про співвідношення в часі різних локальних груп Трипілля [1, fig. 4].

Між 2000–2010 подібні аномалії у ^{14}C пояснювали недостовірними «київськими датами». Якщо так, то пора почати говорити про аномальні дати для Кукутень-Трипілля 2012–2019 років з Оксфорда, Познані, Берліна, Глівіц. Якщо додати датування кісток людей, які зроблені при вивченні ДНК [26], то цей список «поганих лабораторій» доведеться поширити і на американський континент.

Справжня причина криється у відборі матеріалів для датування. Опубліковані дати по Небелівці містять відомості про використані зразки. Було використано кістки тварин, вугілля (в тому числі обвуглені зерна рослин), кераміка [10]. Крім кількох невизначених видів тварин до лабораторій потрапили близько 12 різновидів кісток з різних частин скелета домашніх і диких тварин. Обвуглені рештки представлені трьома різними видами рослин.

Якщо подивитися на цю картину то постає питання, що саме досліджено у цьому випадку? Цей перелік зразків прикрасив би спеціальне дослідження про життя тварин і рослин близько шести тисяч років тому. Спеціальні дослідження у цьому напрямку вже дали дуже цікаві результати стосовно дієти домашніх тварин [6], або використання органічних добрив при культивуванні злаків [15]. Отож виникає питання: а що насправді досліджували у лабораторіях?

Можливо, викладене вище стосовно селекції зразків і є першим поясненням аномальним датам. Чи можливо з цим щось зробити? Насамперед слід удосконалити як процедуру відбору зразків для датування, так і роботу з археологічним контекстом. Практику видобування зразків з шурфів варто припинити. Слід стандартизувати тип зразків. Це мають бути кістки певного виду тварин. І ці кістки мають належати до певної частини скелета. Те саме стосується людських кісток. Значення мають геологічні особливості території. Поселення Кукутень-Трипілля розташовані у різних геологічних умовах. На території їх поширення є осадові і вулканічні породи. Пов'язані з цим аномалії теж мають дослідити фахівці. Вирішення проблемних питань зі зразками вимагає спільних досліджень археологів та фахівців з лабораторій.

Щоб дослідити реальну ситуацію необхідно починати датувати лише повністю досліджені об'єкти. Це можуть бути залишки будівель, ями. Саме звідси можливо отримати як стандартний набір зразків, так і великі серії знахідок для порівняння. Для кожного об'єкта можливо провести серію датувань по усім можливим видам зразків. Лише після такого дослідження буде сенс замовляти десятки або сотні дат. При цьому буде мінімізовано ризики хибних висновків стосовно абсолютної хронології Кукутень-Трипілля та археологічної періодизації.

Археологи, які нині досліджують хронологію Кукутень-Трипілля і мають справу з аномальними датами стоять перед вибором. Вони можуть звинуватити в усіх проблемах лабораторії. Вони можуть і далі створювати екзотичні варіанти хронології [11] і говорити про «кризу традиційної періодизації» Кукутень-Трипілля [1]. Але справжнє дослідження проблеми виглядає більш цікавим та перспективним.

Список використаних джерел

1. Harper T. K., Diachenko A., Ryzhov S. N., Rassamakin Y., Eccles L. R., Kennett D. J., Tsvek E. V Assessing the Spread of Eneolithic Agricultural Communities in the Forest-Steppe Of Ukraine using Ams Radiocarbon Dating Radiocarbon. 2023 №65. P. 643–663.
2. Gaydarska B. (ed.). Early Urbanism in Europe: The Trypillia Megasites of the Ukrainian Forest-Steppe. De Gruyter Open Poland. 2020.
3. Gaydarska B., Nebbia M., Chapman J. The Test Pits. In: B. Gaydarska (ed.). Early Urbanism in Europe: The Trypillia Megasites of the Ukrainian Forest-Steppe. De Gruyter Open Poland, 2020. P. 214–227.
4. Kovalyukh N. N., Videiko M. Yu., Skripkin V. The absolute chronology of the Sofievka – type cemeteries. Baltic-Pontic Studies, 1995. №3. P. 140–146.
5. Król D., Rybicka M. Chronologia radiowęglowa stanowisk grupy Gordinești kultury Trypolskiej z północnej Mołdawii i Zachodniej Ukrainy. Archeologia Polski. 2022. №68. S. 9–30.
6. Makarewicz C. A., Hofmann R., Videiko M. Y., Müller J. Community negotiation and pasture partitioning at the Trypillia settlement of Maidanetske. Antiquity 96. 2022. P. 831–847.
7. Müller J., Videiko M., Maidanetske: New Facts of a Mega-Site. In: J. Müller/K. Rassmann/M. Videiko (eds.), Trypillia Mega-sites and European Prehistory: 4100–3400 BCE. London, 2016. P. 71–94.
8. Müller J., Hofmann R., Brandstätter L., Ohlrau R., Videiko M. Chronology and Demography: How Many People Lived in a Mega-site? In: Müller, J., Rassmann, K. and Videiko, M., eds., Trypillia Mega-sites and European Prehistory: 4100-3400 BCE. London, 2016. P. 133–170.
9. Müller J., Hofmann R., Videiko M., Burdo N. Nebelivka – rediscovered: A Lost City. In: Dębiec M., Gorski J., Müller J., Saile T., Włodarczak P., eds. From Farmers to Heroes? Archaeological Studies in Honor of Sławomir Kadrow. Bonn: Habelt, 2022. P. 213–222.
10. Millard A. The AMS Dates. In: Gaydarska B. ed. Early Urbanism in Europe: The Trypillia Megasites of the Ukrainian Forest-Steppe. De Gruyter Open Poland, 2020. P. 246–256.
11. Nebbia M., Gaydarska B., Millard A., Chapman J. The making of chalcolithic assembly places: Trypillia megasites as materialized consensus among equal strangers? World Archaeology. 2018. №50(1). P. 41–61.
12. Passek T. Relations entre l'Europe occidentale et l'Europe orientale à l'époque néolithique. VI Congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques. Moscow, 1962. P. 3–20.

13. Rybicka M., Sîrbu G., Król D., Bichaev V. New radiocarbon dates for stage CII Tripolye Culture, Northern Moldova, *Baltic Pontic Studies*. 2020. №24. P. 87–103.
14. Shatilo L. Tripolye Typo-chronology: Mega and Smaller Sites in the Sinyukha River Basin. Leiden, 2021.
15. Schlütz F., Hofmann R., dal Corsoa M., Pashkevych G., Dreibrod S., Shatilo M., Terna A., Fuchs K., Videiko M. Yu., Rud V., Müller J., Kirleis W. Isotopes prove advanced, integral crop production, and stockbreeding strategies nourished Trypillia mega-populations. *PNAS*. 2023. №120 (52). P. 1–10.
16. Szmyt M. Tripolye traits in the materials of Central (Polish) group of the globular Amphora culture – a radiocarbon perspective. *Baltic-Pontic Studies*. 1999. №3. P. 211–220.
17. Szmyt M., Chernyakov I. T. Radiocarbon chronology of the «Akkembetskiy kurgan». A preliminary report. *Baltic-Pontic Studies*. 2000. №9. P. 196–203.
18. Videiko M. Yu. Radiocarbon dating chronology of the Late Tripolye culture. *Baltic-Pontic Studies*. 1999. №7. P. 34–71.
19. Videiko M. Yu. Radiocarbon chronology of settlements of BII and CI stages of the Trypillia Culture at the Middle Dnieper. *Baltic-Pontic Studies*. 2003. №12. P. 7–21.
20. Videiko M. Yu., Petrenko V. G. Radiocarbon chronology of the complexes of the Eneolithic-Early Bronze Age in the Northern Pontic Region, a preliminary report. *Baltic-Pontic Studies*. 2003. P. 113–120.
21. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Основи хронології Трипілля-Кукутені. *Археологія*. 1998. №2. С. 3–14.
22. Відейко М. Ю. Нова хронологія Кукутені – Трипілля. В кн.: І. Т. Черняков (ред.) *Трипільська цивілізація у спадщині України*. Київ, 2003. С. 106–118.
23. Відейко М. Ю. Абсолютне датування трипільської культури. В кн.: М. Ю. Відейко, Н. Б. Бурдо, С. Н. Ляшко (ред.) *Енциклопедія трипільської цивілізації*. Київ, 2004. 1 (1). С. 87–97.
24. Відейко М. Ю. Абсолютна хронологія поселень трипільської культури етапів В II та С I на Середньому Дніпрі. В кн.: В. В. Отрощенко (ред.) *На пошану Софії Станіславівни Березанської: Збірка наукових праць*. Київ, 2005. С. 52–65.
25. Гаскевич Д. Л. Проблеми радіовуглецевого датування буго-дністровської неолітичної культури. *Археологія*. 2014. №4. С. 3–17.
26. Сохацький М., Нікітін О., Ковалюх М., Відейко М. Перші дослідження ДНК за антропологічними матеріалами трипільської культури із печери Вертеба. В кн.: М. Відейко, С. Кот (ред.) *Трипільська культура. Пошуки, відкриття, світовий контекст. До 100-річчя із дня народження О. Ольжича*. Київ, 2007. С. 141–146.
27. Телегін Д. Я. Радіокарбонне і археомагнітне датування трипільської культури. *Археологія*. 1985. №52. С. 10–22.

Наукове видання

АО:
Nomina nuda tenemus

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 27.06.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Alegreya
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,1. Наклад 100 прим.
Зам. № 1706/1

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні «Апрель»
ФОП Бондаренко М. О.
65045, м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60
Тел.: +38 (048) 703 11 86
info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014